

УДК 82-3(477+44)

ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ВИМІРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МАНДРІВНОЇ ПРОЗИ

(на прикладі нарису О. Дробахи «Українські таємниці Франції»)

Наталія Розінкевич

ORCID iD: 0000-0002-7292-1015

Університетський коледж

Київського університету імені Бориса Грінченка,

вул. Гагаріна, 16, м. Київ, Україна, 02094

n.rozinkevych@kubg.edu.ua

У статті розглянуто, як сучасний український автор О. Дробаха в історико-літературному мандрівному нарисі «Українські таємниці Франції» прослідковує глибинно-філософський смисл суспільних змін у житті європейських людей XVIII ст., які не могли не вплинути на національний вимір українців, і досліджує феномен Великої французької революції на тлі загального розвитку українського суспільства.

Через призму не спотвореного імперсько-колоніальним дискурсом образу Наполеона Бонапарта письменник висвітлив тему ролі особистості в історії.

Ключові слова: мандрівний нарис, Наполеон Бонапарт, трансгресія

Після Української революції Гідності (інші назви – Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Єврореволюція) 2014 року у сучасному українському суспільстві відбуваються трансгресії свідомості. З того часу українське суспільство живе у стані «перманентної поліфонії соціальних загроз» [4, 180], а також військової та національної загрози, що «формує у людей <...> відчуття загибелі соборності» [4, 180] і нестабільності, зазначає В. Здоровенко.

Термін *трансгресія* зустрічається у праці «Історія філософії: Енциклопедія» і означає: «феномен переходу непрохідного кордону, насамперед — межі між можливим і неможливим» [5, 1036]. Дослідженням цього поняття в різний час займалися В. Гегель, М. Фуко, М. Бланшо, Ж. Батай.

Для українців настав час, коли вони почали переосмислювати і усвідомлювати історію своєї країни в контексті світової історії. Питання зовнішньополітичних пріоритетів України – наразі одне з визначальних. У зв'язку з цим цікаво буде інтегрально прослідкувати, як в художньому вимірі сучасної української мандрівної прози досліджено вплив феномену Великої французької революції на історію України.

Сучасна українська художня практика зосереджена на розробці тем, які просякнуті історичними зв'язками з минулим, теперішнім і майбутнім. Адже саме в історії ми знаходимо неперевершені зразки подій і вчинків, які потребували мобілізації всіх ресурсів своєї нації для гідної відповіді на виклики життя, потрапивши в які люди прагнули не лише вижити, а й перемогти [4, 180].

Мета статті: прослідкувати, як сучасний український письменник-мандрівник дослідив феномен Великої французької революції через призму не спотвореного імперсько-колоніальним дискурсом образу Наполеона Бонапарта.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- проаналізувати, як сучасний український автор бачить, зображує і переосмислює Велику французьку революцію на тлі загального розвитку українського літературного процесу сучасної доби;

- дослідити роль і вплив на європейський історичний процес загалом і український зокрема особи Наполеона Бонапарта;

- прослідкувати глибинно-філософський смисл суспільних змін у житті європейських людей XVIII ст., котрі не могли не вплинути на національний вимір українців.

Об'єктом дослідження є історико-літературний нарис мандрівної прози «belles non-fiction» сучасного українського автора Олександра Дробахи «Українські таємниці Франції».

Предметом дослідження є авторське ідейно-емоційне осмислення, оцінка та аналіз образу Наполеона як учасника Великої французької революції і його вплив на українську історію.

Українські науковці-історики, які намагаються об'єктивно реконструювати події XVIII ст., учасником яких був Наполеон – це: В. І. Стеценко, В. В. Ададуров Л. О. Зашкільняк, О. М. Захарчук, А. Ю. Скрипник та ін.; вивчали, давали характеристики і обґрунтовували типи революцій: С. В. Кульчицький, Ф. І. Стеблій, Г. В. Сасин та ін. Творчість письменника О. Дробахи об'єктом наукових зацікавлення не була.

У «Енциклопедії історії України» занотовано, що термін революція з'явився у 1543 у Нюрзберзі після виходу у світ книги М. Коперника «Про обертання небесних сфер» (De Revolutionibus Orbium Coelestium) і мав кілька суто фізичних значень – обертання, поворот, переворот.

Поступово утвердилася пара слів, якими позначалася динаміка розвитку (рушійна сила історії): еволюція як «поступовість» і революція як «раптове прискорення, розрив поступовості, якісна зміна попереднього стану» в розвиткові природи, суспільства, пізнання, тощо.

Для позначення історичних події термін революція застосували у 1688–89 роках, коли відбулася зміна династії в Англії, а Французька революція (1789–1799) остаточно довела, що історичні події – це справа рук людських [3, 152].

Рушійна сила історії є взаємодією виклику й відповіді. Революція – це один із варіантів відповіді на виклик, – вважав англійський історик XX ст., один із розробників цивілізаційної теорії А. Дж. Тойнбі. Він приводив п'ять типів викликів-стимулів: стимул суворих країн, виклик нових земель, стимул ударів, стимул тиску та гноблення [7]. Український дослідник Ю. Брило уточнює, що у сучасному світі змінюється специфіка та типи самих викликів. На зміну стимулам, на які вказував А. Дж. Тойнбі, приходять виклики глобалізації: демографічні, екологічні, зіткнення цивілізацій, поляризації, уніфікації [1, 398; 402].

Соціально-політична революція, на відміну від різних видів виробничої революції, виникає тоді, коли у суспільстві нагромаджуються незадоволення: економічні, політичні, соціальні, релігійні, національні і т.п. У кризові моменти, що відбуваються у суспільному бутті, населення країни вимагає швидких, радикальних і якісних змін. Звичайно, не після кожної революції відбуваються швидкі і якісні трансформації, і не завжди зберігаються її досягнення.

Юсупова-Фарзалієва Діана Маликівна виявила, що у сучасній політичній науці відбувається трансформація поняття революція від фундаментального <...> перетворення суспільства до політичного процесу, пов'язаного з насильством, боротьбою і швидкою зміною політичного режиму [9].

Таким чином соціально-політична революція має причину, мету і сценарій (алгоритм) розвитку.

Для змалювання мандрів у часі та просторі в літературі використовується мандрівна проза, яка тяжіє до фактографічності. Підпорядковує свій творчий задум даному метажанру і український письменник-інтелектуал з когорта шістдесятників, просвітник, публіцист, краєзнавець, член Національної спілки письменників України з 1997 року – **Дробаха Олександр Іванович** (1938 року нар.). Його історико-літературний нарис «Українські таємниці Франції» (2012) є однією з трьох книг серійного проекту наукових і художніх досліджень про Гетьманщину-Україну. До цього проекту ще входять дві книги: «Велике серце Гетьманщини» (2008) та «Царство Катерини» (2011).

Автор у трикнижжі художньо опрацьовує життєписи відомих постатей різних століть, чий долі перетнулися на межі двох країн: Франції і України. Осмислює і порівнює ролі французьких і українських діячів, які мали вплив на розвиток обох країн. Приходить до висновку про спорідненість душ українського і французького народів: «волелюбність, прагнення самобутності реалізації державного життя, громадських свобод, традицій, національно-патріотичних устремлінь», але резюмує про ентропію українців (міру невпорядкованості життя): «якою квітучою була б Україна, коли б не пекельно-імперські амбіції сусідів!» [2, 7].

У нарисах, крізь призму відтворення вольових, яскравих доль визначних особистостей, виходячи з їх культурного досвіду, автор намагається паралельно розібратися в складних історичних перипетіях, що були у долі кожної з держав-побратимів, з'ясувати причини їхнього різного шляху-поступу й знайти вихід із ситуації відставання в розвитку своєї Батьківщини, водночас створити образи тих особистостей, які стануть координаторами якісних змін у суспільстві.

«Роздуми про наполеонівські пошуки наштовхують на актуальне й сьогодні» [2, 75] – це спроба зрозуміти минуле, сучасне і майбутнє. Інформативними досліджуваними нариси є й тому, що «за часів царсько-більшовицького абсолютизму про українські особистості, та ще й високого соціального стану, які відстоювали незалежницькі, чи автономістські у політичному плані, ширше – національні інтереси, не могло бути й мови. А коли вони згадувалися в офіціозі, то обов'язково спотворено» [8].

Революція, як відомо, це феномен, явище, яке зрозуміти не досить легко, але через досвід життя, діяльності, прагнень окремих осіб суспільства можна його пізнати і дослідити.

Автор робить спробу звільнення від пострадянського ставлення до історії. «Український вчений, читач-інтелектуал був позбавлений можливості формувати саме український погляд на особу Наполеона I і на проблеми, пов'язані з ним, в умовах життя за колючим дротом соцтабору» [2, 68]; «для багатьох людей в Україні і донині правда про життя і діяльність французького імператора заблокована з різних причин» [2, 68].

В устах автора намагання встановити суть, а не видимість, «яку втокмачували нам у голову» [2, 69], звучить докором: «У <...> Національній книгозбірні імені В. Вернадського із сотні-півтори видань названої тематики я не виявив жодної україномовної книжки про Наполеона. Ось так ми йдемо до Європи» [2, 68].

Кожна значуща суспільна подія пов'язана з конкретною особою. Визначні діячі задають орієнтири історії, впливають на її перебіг. Про місце, значення і унікальність людини в історії написано багато. Оскільки мандрівна проза тяжіє до науковості, то аналітичне звернення О. Дробахи до історичних осіб безпосередньо стосується українського сьогодення і є спробою пошуку правильного шляху до становлення почуття національної приналежності, яку, принаймні останні 400 років, намагалися весь час знищити або асимілювати. Виклики, які стоять і стояли перед провідними українськими і французькими верствами не мінялися від часів середньовіччя до часів постмодернізму. А це – діяти гідно і відчувати відповідальність, пильнувати свої інтереси, турбуватися про націю і про свою державу.

У нарисі мандрівної прози О. Дробахи «Українські таємниці Франції» як приклад такої особи часу просвітництва, що мала вплив на історію є Наполеон. «Він є найяскравішим уособленням Великої Французької революції у політичному плані» [2, 69], він «свідомо ступив на повну протиріч і потрясіння дорогу протиборства нової і віджилої епох» [2, 70], але помилка його, як молодого амбітного людини, в тому, що він «наймолодший генерал французької армії», «йому 24» [2, 71] «занадто форсовано <...> намагався здолати свою епоху» [2, 77].

І хоч протягом віків життя визначної особистості огорнулося домислами й легендами, автор говорить не «про унікальність особистості Наполеона Бонапарта», а «про універсальність його особистості як володаря, провідника, полководця, особливо імператора» [2, 69].

Влучно зазначає, що «читачеві пересічному <...> потрібне лаконічне найбільш реальне фізичне і духовне обличчя того ж Наполеона» [2, 75], тому з метою піднесення морально-виховного виміру в мистецтві «з'явилася потреба виписати своє розуміння великої людини» [2, 75] як образу-прикладу, через який дослідити глибинно-філософський смисл суспільних змін у житті європейських людей XVIII ст., котрі не могли не вплинути на національний вимір українців.

У воєнно-політичних планах Наполеона певне місце займала й Україна. У минулому французькі дипломати підтримували дії Пилипа й Григорія Орликів, установлювали таємні контакти з К. Розумовським, а в 1795 році виступали в Конвенті на захист прав козацької нації. Тож, звернувши увагу на українську проблему, Наполеон дотримувався традиційної політики своєї держави. Ці політичні плани французького імператора передбачали відокремлення українських земель від Росії [6].

Заслуга Наполеона в тому, на думку автора, що він був «один із упередвзорців створення всеєвропейської потуги, яка мала протистояти “московському ведмедю”» [2, 69] і Російська кампанія 1812 року – «це ...похід Європи проти московсько-візантійсько-турецького-монгольського...» [2, 76]. Крім того, він «випередив свою епоху саме своєю державотворчою моделлю, спробами втілити власні ідеї в життя»: «ідеєю Просвітницької монархії із деякими республіканськими елементами» [2, 69]; запровадив загально виборче право; скасував кріпацтво; запроваджував «засади народоправства» [2, 69].

О. Дробаха художньо моделює своєю уявою Французьку революцію через персонажа: «Бонапарт – сплав революційного ентузіазму, мрій, пісні, дії» [2, 70], котрий «присвятив свій талант з усією пристрасстю душі і тіла служінню своїй новій Вітчизні» [2, 70]. Він – лідер, котрий володіє специфічними психологічними і особистими якостями, які відрізняють його від решти: «умів не сковувати ініціативи, налаштовувати духовну напругу душ і високо тримати її» [2, 72]; «умів возвеличувати і звичайну, і звичну людину» [2, 75] – турбувався не тільки про свої інтереси.

Бонапарт запалився ідеєю, котра творила «екстаз в його душі і душах найближчих» [2, 72]. Лідер надихав людей і спонукав «разом творити свою долю» [2, 73]; «в єдиному пориві душ і тіл!» [2, 73]. Як наслідок успіхи полководця залежали від того, що він піклувався не тільки про свої інтереси, а «інтереси «я» і «ми» були частіше злютовані в одне» [2, 71]. Тільки лідеру з незаплямованим авторитетом можуть довіряти тисячі і віддавати самовіддано свої життя задля високої цілі, тому що одухотвореність запалює: «хіба може бути несправедною справа, за яку віддають життя молоді з таким запалом?!» [2, 73].

«Влада може коштувати голови» [2, 74], – так свідомо оцінює ситуацію герой, він чітко бачить кінцеву мету в цілому, вірить в успіх, прогрес та розуміє чим ризикує. «Працює, як завжди, на межі витривалості» [2, 73], тому що дисциплінованість повинна бути мотиватором і джерелом натхнення для решти. Приймає відважні геніальні аналітичні винахідливі рішення: «І тоді (часто на грані – поразка чи перемога?!) штурм!» [2, 72]; «Критичної миті, як завжди, у ньому вибухає Божественна енергія. Вперед! Будь-якою ціною!» [2, 75], які дають наслідки, успіх і славу Наполеону Бонапарту: «фантастичний успіх, який не вдалося ні до, ні після жодному європейському монарху, а саме? Без жодного пострілу, без жодної краплі пролитої крові за три тижні втрачена Франція була ним відвойована» [2, 77].

Лідер готовий проявити терпимість, тому що будь-які зміни зустрічають опір і незадоволення: «Протиріччя, парадокси на кожному кроці. Самопожертва відданість революції, свободі – і крутість, егоїзм, пристосуванство поруч» [2, 74].

«Свобода не для рабів» [2, 77] – робить висновок автор і це пояснює чому позитивні наслідки революції не завжди можна втримати і правильно розвивати. Перемога і віра в щасливе майбутнє, як вчать історичні події, з часом знову втрачає будь-який сенс, тому що знову виникає проблема захисту чи розподілу чийхось інтересів. Влада можновладців тримається на рабах, їхня найвища ціль – знищення нації і знищення цілісності країни.

Наполеон не є одновимірним персонажем і не є ідеальним. Це звичайна людина з комплексом якостей, почуттів і пристрастей, з психологічно суперечливо-багатоплановим характером. Амбівалентність його поведінки проявляється в тому, що будучи військовим генералом він ще й «автор декількох трактатів і художніх творів» [2, 71], а «серед бойових наказів, громів битви, свисту картечі» [2, 71] встигає писати і слати листи коханій жінці. Через його яскраву постать, як представника провідної французької верстви, автор утверджує паралельно ідею української свободи, яка весь час намагається вириватися із «кількасот річних імперіалістичних пут» [2, 71]. Ідея, яка є актуальною і сьогодні. Намагання проводити паралель зі своєю рідною землею, з Україною – це ще одна з ознак мандрівної прози.

Наслідком боротьби Наполеона була «Внутрішня консолідація великих європейських націй» [2, 78].

У нарисі яскраво представлено сценарій розвитку та характер революції. По-перше, вона починається з пісні («Карманьйоли») і танцю: «тоді всі співали і танцювали» [2, 70]. По-друге, у неї був символ – Дерево свободи, а в уяві автора – це «прекрасна героїчна жінка» [2, 72]. По-третє, звучала ідея Свободи, Рівності, Братерства, яка починалася зі «зриванням фальшивих покровів, якими прикривалось поневолення» [2, 70]. По-четверте, революція прогресувала: мрія перековувалася «у битвах на лунку бронзу» [2, 71]; «республіканська Франція переходить від оборони до наступу» [2, 72]; переворот; взяття влади [2, 74].

Боротьба трималася на вірі і мріях-ентузіазмах, які неможливі без команди однопумців: «він має справжніх друзів, які повірили в його зорю, ладні піти за ним в огонь і воду» [2, 71]. «Спільні поривання у смертельному вирі» [2, 72] – це половина успіху. Боротьба не може бути без жертв. Віддані молоді друзі гинули – ціль не мінялася, навпаки – активізувалася історична свідомість нації і її лідера.

Аналітичне мислення автора через осмислення прочитаних художніх книг інших письменників, істориків (наприклад, Стендаля, Гете, Гюґо, Жюль Мішле), вивчення трактатів, світоглядно фундаментальних творів самого Наполеона («Діалог про любов», «Республіка чи імперія?», «Вечеря в Бокері», «Меморіал в'язня острова Святої Єлени») дала йому можливість систематизувати велику кількість вражень інших письменників, узагальнити їх та втілити у формі твору «belles non-fiction», поєднавши реалістичну думку з

романтичною інтонацією і висловити своє суб'єктивно-об'єктивне бачення ролі Французької революції через призму долі Наполеона.

У книзі лунають риторичне запитання і риторична відповідь на нього: «А що, коли б Наполеон тоді виграв?.. перемогу французьких військ вінчало б скасування кріпацтва, знесення феодально-рабовласницької московської мілітарщини ще на початку ХІХ ст., утворення низки незалежних держав у Східній і Центральній Європі» [2, 80–81].

О. Дробаха в історико-літературному нарисі мандрівної прози «belles non-fiction» «Українські таємниці Франції» переосмислив спотворений істориками образ Наполеона і його місію як лідера Французької революції, для того, щоб показати, по-перше, що кожна революція має дуже глибокі філософські й об'єктивні причини для здійснення, а також наслідки, які впливають на національний вимір і консолідацію суспільства; по-друге, кожна революція здійснюється за сценарієм і обов'язково має лідера; по-третє, після військово-політичної діяльності Наполеона, Франція обрала свій індивідуальний шлях розвитку, дещо відмінний від українського.

Таким чином, автор через образ Наполеона Бонапарта опрацював тему «людини в історії». Таке дослідження у художньому вимірі сучасної української мандрівної прози дало йому змогу паралельно ще у 2012 році замислитися над причинами трансгресії свідомості українців у невлаштованому суспільному житті, що призведе потім до політичної кризи в 2013 році, а в 2014 році – до Української революції Гідності, згодом – до гібридної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брило Ю. М. Концепція «виклик-відповідь» як основа цивілізаційної мобільності / Ю.М. Брило // Вісник Донецького національного університету, серія Б: Гуманітарні науки. – 2014. – № 1-2. – с. 397–403.
2. Дробаха, О. І. Українські таємниці Франції: [іст.-літ. нариси] / Олександр Дробаха. – К.: Смолоскип, 2012. – 179 с.
3. Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 9. – С.152–156.
4. Здоровенко В. Художні практики сучасного мистецтва та спадкоємність культури духу / В. Здоровенко // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2015. – Вип. 756–757. – С. 180–185.
5. История философии: Энциклопедия / сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – С. 1036.
6. Новий довідник. Історія України / упор. Крупчан С., Корольов Т., Скопненко О., Іванюк О. – К.: ТОВ «Казка», 2009. – 736 с.
7. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / Арнольд Тойнбі. – К.: Основи, 1995, – Т. 2. – С.80–118.
8. «Українці мої...» // «Кримська Світлиця» – № 13 від 30.03.2007 – Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=4635>.
9. Юсупова-Фарзалиева Д.М. Информационно-коммуникативные технологии как основа «цветных революций» в современных политиях: автореферат дис. ... кандидата политических наук: 23.00.02 / Юсупова-Фарзалиева Диана Маликовна. – Пятигорск, 2012. – 20 с.

**ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ИЗМЕРЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПУТЕВОЙ ПРОЗЫ**

(на примере очерка А. Дробахи «Украинские тайны Франции»)

Наталія Розинкевич

В статье рассмотрено, как современный украинский автор А. Дробаха в историко-литературном путевом очерке «Украинские тайны Франции» прослеживает глубинно-философский смысл общественных перемен в жизни европейских людей XVIII в., которые не могли не повлиять на национальное измерение украинцев, и исследует феномен Великой французской революции на фоне общего развития украинского общества.

Сквозь призму, не искаженную имперско-колониальным дискурсом, образа Наполеона Бонапарта писатель осветил тему роли личности в истории.

Ключевые слова: *путевой очерк, Наполеон Бонапарт, трансгрессия*

**THE PHENOMENON OF THE GREAT FRENCH REVOLUTION IN FICTION OF
CONTEMPORARY UKRAINIAN TRAVEL PROSE**

(on the basis of the essay “Ukrainian secrets of France” by O. Drobakha)

Natalia Rozinkevych

The article brings to light the way modern Ukrainian author O. Drobakha displays a deep philosophical sense of the social changes in life of Europeans in XVIII century in his historical fictional travel essay “Ukrainian secrets of France” which are certain to have influenced the national identity of Ukrainians as well as examines the phenomenon of the Great French Revolution in the context of the general development of Ukrainian society.

From the perspective of the character of Napoleon Bonaparte not corrupted with the imperial colonial discourse the writer covers the role of a personality in history reflecting on the relations between French and Ukrainian peoples for centuries. Speaking about the spiritual closeness of both peoples – blood brothers, in a form of contemporary Ukrainian travel prose the author thinks over the reasons of transgression of Ukrainians’ awareness in precarious social life since after the military political activity of Napoleon France chose its own geopolitical way of development which is somewhat different from Ukrainian one. An attempt to gain an understanding of complicated historic events in each country’s destiny makes the writer examine the reasons of their different path of development and at the same time create characters of those people who can become coordinators of qualitative changes in society.

Key words: *revolution, travel prose, national identity, travel essay, Napoleon Bonaparte, transgression*

Стаття надійшла до редакції 11.06.2017

Прийнято до публікації 27.06.2017